

УДК 159.923.2:922

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖІВ

Возович А.А., аспірант
кафедри психології та педагогіки
Університет сучасних знань

Стаття містить аналіз сучасної проблематики в галузі правової свідомості. Запропоновано новий підхід до вивчення правової свідомості студентів коледжів, який будується на засадах психосемантики. Доведено, що для вивчення глибинної семантики правосвідомості студентів коледжів ефективним є використання психосемантичних методів дослідження.

Ключові слова: свідомість, правосвідомість, правова особистість, психосемантика свідомості.

Статья содержит анализ современной проблематики в области правового сознания. Предложен новый подход к изучению правового сознания студентов колледжей, основанный на психосемантике. Доказано, что для изучения глубинной семантики правосознания студентов колледжа эффективно использование психосемантических методов исследования.

Ключевые слова: сознание, правосознание, правовая личность, психосемантика сознания.

Vozovych A.A. THEORETICAL BASE OF FORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS OF COLLEGE STUDENTS

The article explores the current state of legal consciousness. A new approach in studying of college students' legal consciousness, based on psychosemantical methods, was proposed. It is shown that psychosemantical methods are specifically valid for a deep research of the semantics of legal consciousness of college students.

Key words: college students, consciousness, legal consciousness, legal entity, psychosemantics of consciousness.

Постановка проблеми. Суспільна та наукова значущість дослідження проблематики правосвідомості визначається сукупністю багатьох теоретичних і практичних чинників.

По-перше, на початку XXI століття суспільство зіткнулося з такими суспільними проблемами, як труднощі у взаєминах окремих людей, соціальних та етнічних груп, релігійних спільнот, між якими виникають непорозуміння та конфлікти. Гостро постає питання, чи достатнім є рівень правосвідомості громадян для задовільного вирішення правових відносин між ними. У світлі цього проблема правосвідомості постає актуальною в рамках розвитку правових відносин у сучасному суспільстві загалом і в процесі особистісного становлення окремої людини зокрема.

По-друге, кардинальні зміни суспільних та економічних умов життя в Україні не можуть не відбиватися на формуванні різноманітних картин бачення світу різними соціальними групами та індивідами. Суб'єктивний людський фактор важливий для побудови сучасного цивілізованого суспільства, тому актуальним є розуміння глибинних змістовно-психологічних механізмів соціальної взаємодії людей, їх суспільної та правової свідомості.

По-третє, зростання юридичної грамотності населення та динамічне впроваджен-

ня нових правових відносин у суспільне життя вимагає нових підходів і наукових парадигм для пояснення, діагностики та прогнозування різноманітних систем буденних правових уявлень. Тому все більш актуальним стає вивчення психологічних аспектів правосвідомості: її змісту, структури, рушійного потенціалу її становлення, умов, за яких вона виникає і розвивається в чутливих періодах людського онтогенезу.

Зокрема, ранньому юнацькому віку як чутливому періоду для завершальної фази становлення правосвідомості студентів коледжу властива підвищена зацікавленість у пошуку смислу життя. Набуття своєї власної світоглядної позиції в нових суспільних умовах викликає в юнаків переоцінку історичного минулого країни, цінностей, які існували протягом багатьох десятиліть і склали основу як буденної, так і правової свідомості. Ці процеси сприяють формуванню нової світоглядної позиції юної особистості як важливого елемента її загальної духовності та моральності.

Незважаючи на те, що юнацтво прагне нового і кращого життя, існує велика інерційність суспільної свідомості загалом (люди старшого покоління не поспішають відмовитись від старих правових стереотипів і продовжують жити уявленнями про старі правила). Тому ми вбачаємо особливу важливість дослідження буденної правосві-

домості в можливості виявити психологічні особливості становлення правосвідомості юнаків як учасників правовідносин у майбутньому нашої країни.

За **мету** цього дослідження було покладено теоретичний аналіз підходів у дослідженні правосвідомості осіб юнацького віку. Завданням є обґрунтування актуальності та необхідності проведення теоретико-емпіричного, психосемантичного дослідження правосвідомості студентів коледжів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правосвідомість особистості трактується в літературі як результат психічного відбиття правової дійсності [7], як джерело та внутрішній регулятор юридично значущої поведінки людини [11], як сфера свідомості, що відбиває правову дійсність у вигляді юридичних знань, оцінок права та його застосування [10]. Сукупність елементів правосвідомості є важливим чинником керування поведінкою суб'єкта в різних сферах суспільного життя, що підпорядковані праву.

Структура правосвідомості особистості насамперед оцінюється з боку її змісту. За цим критерієм у рамках феномена правосвідомості більшість дослідників виділяють такі три компоненти: раціональний компонент (погляди, уявлення, ідеї стосовно права), психологічний компонент (почуття, емоції, актуалізовані правом, які виражають певне ставлення до чинного або бажаного права), поведінковий компонент (установка на певну поведінку в правовій сфері, готовність діяти певним чином – у відповідності або всупереч праву) [2; 3; 5; 6; 7; 9; 17; 18; 19; 20].

Неважко помітити, що цей критерій поділу базується на класичній триєдності психічних процесів: пізнання – емоції – воля. Таким чином, виділяють три елементи правосвідомості: правова онтологія, правова аксіологія та правова праксеологія. Правова онтологія – усвідомлення того, чим є право взагалі та чим є право в конкретному суспільстві, – складається з теоретичної та практичної частин. Правова аксіологія – ірраціонально-ціннісне ставлення до права – поділяється на правову ідеологію та правову психологію. Зрештою, правова праксеологія – сукупність уявлень про шляхи й засоби впливу на правову ситуацію в суспільстві – вбирає в себе правову політику та правову установку.

Існують також інші подібні класифікації, деякі з них включають в себе ідеологічний (ціннісний), прагматичний (раціональний) і психологічний (емоційний, нерелексивний) компоненти [21]. Схожу точку зору демонструють дослідники, які виділяють два

рівні правосвідомості за критерієм особливостей сприймання права.

Традиційно в рамках правосвідомості виділяють два великі комплекси: правову ідеологію та правову психологію [1; 16; 22]. З філософської точки зору, правова ідеологія відповідає рівню науково-теоретичного відображення і засвоєння дійсності. Тому і зміст правової ідеології науковці пов'язують переважно з когнітивними аспектами психічного: з переконаннями, поглядами, уявленнями, поняттями, засвоєними теоріями правової дійсності. Неважко побачити, що це поняття єднає в собі систематизовані знання про правові явища та способи їх осмислення. Таке осмислення права наближає його носія до наукового або філософського рівня суспільної свідомості, адже правова ідеологія саме і покликана відображати потреби й інтереси соціальних груп, націй, держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова психологія репрезентує буденний рівень сприймання суспільством права, оскільки на нього впливають звичаї, традиції, переконання, упередження, притаманні окремим соціальним групам. До змісту правової психології належать емоції, почуття, оцінки, настрої стосовно правової дійсності. С.С. Алексєєв називає правову психологію своєрідним «духом права»: «це ступінь реального існування правових ідеалів і цінностей, дійсної авторитетності права, що знаходять своє вираження у соціально-психологічних феноменах: громадських поглядах та настроях, громадській думці, правових традиціях та звичаях, реально функціонуючих групових нормах, що регулюють відносини та поведінку» [1, с. 192].

Яким же чином правова свідомість регулює правомірну поведінку? Це питання, важливе для онтогенезу правової особистості, особливо гостре постає в ранньому юнацькому віці на фоні нормативної вікової кризи та активного стремління юнаків до батьківської сепарації. Вважаємо, що логічним містком між правовою свідомістю та правомірною поведінкою юнаків є правова установка.

Першу класифікацію правових установок запропонувала Н.В. Щербакова. Як зазначає дослідниця, критеріїв типологізації установок багато, вони залежать від розподілу права на галузі, від ступеня юридичної чинності джерел права, від груп суб'єктів права, від тривалості їхньої дії, від ступеня їхньої фіксованості (визначеності), від типу ставлення особистості до права (активно-позитивні, позитивні, байдужні й негативні), від мотивів правової поведінки (су-

спільні й особисті, позитивні або негативні) тощо [22].

Функцією установки особистості на правову поведінку є регуляція діяльності у правовій сфері громадського життя. «Норми права відрізняються від інших соціальних норм формальною визначеністю, стабільністю, у них наявний лаконічний опис загальних ситуацій, вимоги, адресовані особистості, у них виражені потреби суспільства, є зразок належної поведінки, якому необхідно слідувати. Тому елемент належного в правовій установці часто висувається на перший план. Поза межами правового регулювання людина може виявити більшу самостійність, ніж у правовій сфері», – зауважує Н.В. Щербакова [22, с. 15].

Одна зі структур правосвідомості запропонована в дисертаційному дослідженні І.П. Носова. Тут першим шаром виступають вихідні смислослабучі константи (ідеї, образи й цінності природного права), представлені у психіці людини як своєрідні норми громадського життя, порівняно часто засвоєвані на інтуїтивному рівні. Другим шаром виступає сукупність евристичних юридичних ідей, образів і цінностей у їхній кореляції з уже наявними у свідомості смислослабучими правовими константами. І, нарешті, третім шаром є сукупність інформаційно обробленого та відрефлексованого юридичного матеріалу на основі наявного морального й осмисленого досвіду правового буття людини. У цьому шарі й перебувають світоглядні орієнтири її соціально-правової діяльності [15].

У дисертаційному дослідженні Н.М. Тапчанян виявлено й систематизовано окремі елементи індивідуальної правосвідомості, проаналізовано фактори, що формують правову культуру й правосвідомість громадян. На прикладі російської масової правосвідомості автор аналізує регулятивну роль правової установки стосовно правової поведінки особистості. Найнегативнішою установкою визнано правовий нігілізм, який складається з правової непоінформованості, скептичних стереотипів і упередження, безвір'я в право та закон [21].

В окремих дослідженнях провадиться аналіз елементів суспільної та індивідуальної правосвідомості як механізмів правомірної поведінки. Так, у дисертаційному дослідженні О.Р. Смирнова зроблено спробу співвіднести правомірну поведінку й конкретні соціальні цінності, які розглядаються як регулятори першої. Поняття «механізм правомірної поведінки» автор розглядає на структурному та функціональному рівнях детермінації. При цьому до структурного рівня відносить стимули, установки, моти-

ви, що утворюють алгоритм трансформації суб'єктивних передумов в об'єктивну реальність. Функціональний рівень механізму правомірної поведінки представлений в дисертації такими факторами регуляції, як правові приписи та приписи інших соціальних норм. Як основну світоглядну детермінанту правомірної поведінки О.Р. Смирнов уперше розглядає феномен правового ідеалу як концентрованого втілення, квінтенсії правової ідеології та правової культури особистості. Під правовим ідеалом розуміється, з одного боку, мета діяльності правового суб'єкта, що досягається правомірністю поведінки, а з іншого – цінність, що містить у собі знання про шляхи власної самореалізації. Автор описує такі перехідні між свідомим і несвідомим елементи правосвідомості, як базовий стереотип правосвідомості, неактуалізовані уявлення, актуалізовані уявлення, «рудименти» правосвідомості. Для досягнення цілей правового регулювання найбільш доцільним видом є правомірна поведінка, зумовлена звичною мотивацією [19].

Загальна конфігурація правосвідомості, а також взаємодія негативних і позитивних її елементів утворюють спрямованість правосвідомості особистості – сукупність психологічних та ідеологічних елементів правосвідомості, які виявляються в готовності особистості до певного виду правової поведінки (правомірної або протиправної) [13].

Як показує аналіз психологічних джерел, правосвідомість у сучасній науці розглядається лише фрагментарно, на рівні участі окремих її елементів у процесі формування установок особистості до правомірної поведінки. Сьогодні немає чіткої системи методологічних підстав для вивчення суб'єктивної семантики особистості у правовій сфері. Функції, структура та семантика правової свідомості, зокрема становлення її змістових компонентів у ранньому юнацькому віці, психологічною наукою вивчена недостатньо. Проаналізовані феномени дають змогу говорити про складну архітектоніку правосвідомості та неповноту наукових знань про окремі елементи її структури. Тому можна констатувати, що проблема правосвідомості як регулятора правової соціальної активності у психологічній науці ще не вирішена.

З огляду на сказане ми сформулювали предмет окремого дослідження – психологічні особливості формування психосемантичного змісту правосвідомості студентів коледжів, який, у свою чергу, є локусом об'єкта дослідження – правової свідомості юнацтва.

Теоретико-методологічну базу розпочатого нами дослідження складають суб'єктний підхід до вивчення особистості (праці К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, В.А. Петровського, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко), психосемантичний підхід до вивчення свідомості (О.Ю. Артем'єва, В.Ф. Петренко, В.І. Похилько, І.Б. Ханіна, О.Г. Шмельов), принцип розвитку свідомості в діяльності (праці Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва).

Ми спираємося на методологічні переваги психосемантичного підходу через те, що в ньому було розроблено низку методів, здатних експлікувати зміст правосвідомості як окремого індивіда, так і зміст правосвідомості соціальних груп і цілого соціуму. Психосемантичні аспекти свідомості виконують концептуальну роль і є основним предметним полем декількох наукових напрямків і шкіл, зокрема у вітчизняній традиції психосемантичних досліджень (О.Ф. Бондаренко, О.В. Дробот, О.М. Лозова, С.М. Симоненко, Н.Ф. Шевченко).

Коли специфіка правової свідомості пояснюється в парадигмі теоретичних та експериментальних засад психосемантики, експериментатор отримує можливість досліджувати феномени, які детермінують розвиток правосвідомості, з використанням психосемантичних методів. Так, теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, моделювання) застосовуватимуться для узагальнення наявних теоретичних підходів до правосвідомості. Психосемантичні методи – асоціативний експеримент; модифікована методика семантичного диференціала; методика семантичних універсалій (О.Ю. Артем'єва) – застосовуватимуться для виявлення системи правових уявлень. Особистісні опитувальники – методика полімотиваційних тенденцій в «Я-концепції» (С. Петров), методика дослідження схильності до відхильної поведінки (О. Орел), методика діагностики рівня активності особистості в системі морально-правових відносин І.О. Сохан – будуть використані для реконструкції системи уявлень студентів про себе як суб'єктів правосвідомості. Факторний і кореляційний аналіз даних – для узагальнення емпіричних результатів дослідження.

Інноваційним аспектом при цьому є доведення впливу формувальних технік на становлення та розвиток змістових і структурних особливостей правосвідомості студента коледжу як індивіда юнацького віку.

Результати запланованого дослідження можуть бути застосовані у практиці навчання та виховання студентів коледжів; у груповій психокорекційній роботі з юнаками з

правовими девіаціями; для вдосконалення системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців із цивільного права, юридичних працівників нотаріальних закладів і судових установ.

Перспективи подальшого дослідження. Необхідно провести аналітичний огляд сучасних вітчизняних і зарубіжних підходів до проблем змісту та формування правової свідомості. Потребують емпіричного дослідження психологічні умови розвитку правової свідомості студентів коледжів. Тому необхідно розробити, апробувати й впровадити комплексну програму формування правової свідомості в юнацькому віці. На завершення дослідження планується укласти та обґрунтувати концептуальну модель формування психосемантичного змісту правосвідомості студентів коледжу.

Висновки. Таким чином, було розглянуто наукові парадигми дослідження такої важливої форми буденної свідомості, як правосвідомість. Проаналізовано різні підходи до структури правосвідомості. У переважній більшості досліджень правосвідомість розглядається як сукупність таких психологічних компонентів, як правова установка, ціннісні орієнтації, переконання, цілі, мотиви, ідеї та образи права, правові приписи та правовий ідеал.

Функціонуючи в суспільстві як єдина динамічна система, правосвідомість має складну будову. Елементи її соціальної структури (суспільна, групова, індивідуальна), компоненти (раціональні, соціально-психологічні, поведінкові), рівні (масова, професійна, наукова) несуть у собі різне смислове навантаження і виконують неоднакову роль. Аналогічно з цим і дослідження правосвідомості розвиваються двома шляхами: одні з них стосуються соціальної структури першого порядку, тобто рівнів правосвідомості, інші – структури другого порядку, тобто основних компонентів, що характеризують масову правосвідомість з погляду її поточного стану (суспільна, групова, індивідуальна) та її рівня (масова, професійна, наукова).

На підставі аналізу сучасних наукових джерел було доведено правомірність дослідження правосвідомості в ранньому юнацькому віці, коли для молодого людини надзвичайно важливою стає думка однокласників, зростають поведінкові наміри до батьківської сепарації та загалом знижується можливість соціального контролю. Система уявлень про право, яка активно формується в цьому віці, виражає притаманні студентському середовищу коледжів уявлення про законність, справедливість, ефективність чинних юридичних норм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / Алексеев С.С. – Т. 1. – М. : Юридическая литература, 1981. – 200 с.
2. Андреева И.В. Правосознание в системе детерминант социального поведения личности : дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / И.В. Андреева. – Саранск, 2006. – 164 с.
3. Байниязов Р.С. Проблемы правосознания в современном российском обществе : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Р.С. Байниязов. – Саратов, 1999. – 163 с.
4. Баранов П.П. Правосознание и правовое воспитание / Общая теория права: Курс лекций / под общей ред. В.К. Бабаева. – Нижний Новгород : Нижегородская ВШ МВД России, 1993. – С. 475–481.
5. Бондарев А.А. Профессиональное правосознание государственных и муниципальных служащих : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.А. Бондарев. – М., 2000. – 251 с.
6. Голынчик Е.О. Социальные представления о справедливости как составляющая правосознания : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Е.О. Голынчик. – М., 2004. – 250 с.
7. Дідук І.А. Психологічні чинники формування правових уявлень / І. А. Дідук // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України : наук.-теорет. та інформ. журн. АПН України. – 2007. – № 1 – С. 102–113.
8. Жикривецкая Ю.В. Правосознание россиян в переходный период развития общества (социально-философский анализ) : дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / Ю.В. Жикривецкая. – Нальчик, 2004. – 179 с.
9. Иванчак А.И. Механизм взаимодействия правосознания и социальной среды (Современные проблемы совершенствования) : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.И. Иванчак. – СПб., 2001. – 366 с.
10. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин / подг. текста и вступ. статья И.Н. Смирнова. – М. : Рарог, 1993. – 243 с.
11. Костицкий М.В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы / М.В. Костицкий. – К. : Вища школа, 1990. – 257 с.
12. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
13. Максимова И.М. Правосознание как источник правового поведения личности : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / И.М. Максимова. – Тамбов, 2005. – 181 с.
14. Михеева И.В. Трансформация ценностно-смысловой сферы личности в условиях современной России в контексте исследования правосознания : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / И.В. Михеева. – Барнаул, 2004. – 225 с.
15. Носов И.П. Правосознание: духовные и мировоззренческие основания : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / И.П. Носов. – Волгоград, 2006. – 22 с.
16. Остроумов Т.С. Правовое осознание действительности / Остроумов Т.С. – М.: Наука, 1969. – 173 с.
17. Ратинов А.Р. Структура и функции правового сознания / А.Р. Ратинов // Проблемы социологии права. – Вильнюс, 1970. – Вып 1. – С. 178–188.
18. Сапун В.А. Социальная структура правосознания и реализация права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений». – Свердловск, 1978. – 19 с.
19. Смирнов А.Р. Правосознание в механизме правомерного поведения : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.Р. Смирнов. – Москва, 2004. – 158 с.
20. Смородина Е.П. Сущность, содержание правосознания и его социокультурные парадигмы : социально-философский анализ : дис. ... канд. философских наук : спец. 09.00.11 / Е.П. Смородина. – Воронеж, 2008. – 138 с.
21. Тапчанян Н.М. Правосознание и правовая культура личности в условиях обновления России : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.М. Тапчанян. – Краснодар, 1998. – 151 с.
22. Щербакова Н.В. Правовая установка / Н.В. Щербакова. – М. : Юридическая литература, 1986. – 128 с.